

Dr Leontije PAVLOVIĆ

PRILOG IZUČAVANJU ISTORIJE SMEDEREVSKIH JEVREJA

OVAJ RAD predstavlja početni napor u prikupljanju arhivske građe i drugog materijala o boravku Jevreja u Smederevu. Svakako da ima još arhivske građe do koje nismo došli, ali za njom vredi i dalje tragati. Objavljena rukovet raznovrsnih dokumenata omogućava svestranije i studioznije preispitivanje političkih, ekonomskih i kulturnih procesa u XIX veku kroz poslove kojima su se Jevreji bavili u Smederevu. Izučavanjem ovih pitanja načinje se niz novih, a daju se i odgovori iz nekih još netaknutih oblasti.

Najverovatnije je da su se Jevreji počeli naseljavati i u Smederevo još polovinom XVI veka, u vreme kad je zabeleženo njihovo prisustvo u Beogradu. U to doba Smederevo je bilo poznato trgovačko mesto, pa je moglo da privuče Jevreje koji su se bavili trgovinom. Na tu pretpostavku upućuje i činjenica da je u okolini Smedereva nađen i jedan španski talir iz XVI veka što su ga svakako doneli Jevreji; talir je danas četvrtastog oblika, prečnik iznosi 3 cm, ali je prvobitno bio okrugao i veći. Jevreji su ga posle dolaska obrezali, jer je bio teži od srebrnjaka koji su bili u opticaju u Srbiji i Bosni.¹ Primerak se čuva u numizmatičkoj zbirci Smederevskog muzeja (sl. 1). Drugim podacima zasad ne raspoložemo ne samo za doseljavanje Jevreja u Smederevo nego ni za XVII i XVIII vek.

Da su Jevreji od 1817. godine bili vezani za Smederevo zbog trgovine videće se i iz izvesnog broja podataka iz Arhiva Srbije u Beogradu,² školske upisnice iz osnovne škole koja se danas čuva u arhivi Osnovne škole »Dimitrije Davidović«

Skraćenice:

AS — Arhiv Srbije
KK — Kneževa kancelarija, smederevska nahija u AS
MF — Ministarstvo finansija
MID — Ministarstvo inostranih dela
MUD-S — Ministarstvo unutrašnjih dela — Sanitet
MUD-P — Ministarstvo unutrašnjih dela — Policija
SOS — Sud Opštenarodni srpski u Kragujevcu 1820—1835.
PO — Pokloni, takođe u AS

¹ Inventar Spasojevićeve zbirke, tabla V, 1195.

² Arhivske podatke našli smo u Arhivu Srbije; međutim, građu o trgovini Jevreja austrijskih državljana Jozefa i Solomona Ruso iz 1840, Simona Cobia iz 1864—65, Estele Sason i Josifa Zunana sa drugovima iz 1877, kao i prepisku oko podizanja jevrejske bogomolje 1850—58. godine dobili smo u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu od dra Vidosave Nedomački, kojoj dugujemo zahvalnost i za brojne sugestije i prijateljsku pomoć pri pisanju ovog članka.

u Smederevu i nadgrobnih spomenika takođe iz Smedereva. Period ranog XIX veka zahteva sam po sebi izvesna objašnjenja.³

Najveći deo izvozne i uvozne trgovine ovog dela Srbije sa Austro-Ugarskom u XIX veku išao je kroz svoju prirodnu kopiju — Smederevo i njegovu dunavsku skelu. Jevreji su posle drugog srpskog ustanka izvršili veliki pritisak da se nasele u Smederevu i tu otvore trgovačke i zanatske radnje bilo kao strani bilo kao srpski podanici. Sem toga, njih je privlačilo i to što se u Smederevu živelo jeftinije negoli u ma kojem drugom mestu u unutrašnjosti, jer su tu granica, dobra komunikacije i izvoz učinili da su hleb, so, meso, riba, sir i ostale namirnice bile veoma jeftine.

Od svih pridošlica, smederevski trgovci su najviše strahovali od Jevreja, pošto su oni imali ne samo kapital i veze u inostranstvu u pogledu nabavke robe nego su bili poslovično preduzimljivi u trgovini. Da bi onemogućili njihovu konkurenciju, stari trgovci su raznim putevima nastojali da onemoguće Jevrejima boravak i trgovinu. Tako je i moglo da se sačuva dosta arhivskih podataka iz tih odnosa. Smatramo da će oni sa nešto objašnjenja biti dovoljni da bi se mogao shvatiti i doživeti duh vremena u kome se to zbivalo. Čime su sve mogli da trguju svi smederevski trgovci, pa i Jevreji, to je zavisilo od poručilaca, stepena njihove kulture stanovanja, odevanja i navika u pogledu udobnijeg života. Pošto je tada stvaran profinjeniji ukus, uvećavane potrebe i širena kultura, to je pečat Evrope polako utiskivan i u kuće Smederevaca, koje nisu bile potpuno zatvorene za zbivanja u modnim centrima Evrope. Time se ističe važnost svih smederevskih trgovaca preko kojih su delimično održavani promet i saobraćaj Srbije sa Zapadom.

Da su se Jevreji bavili najrazličitijim vrstama trgovine i zanatstva videće se iz sledećih podataka.

U Smederevu je 1817. godine živeo i trgovao izvestan broj Jevreja, što se može zaključiti iz nekoliko arhivskih podataka. Pre svega, tu spada dopis u kome Vujica Vulićević, smederevski vojvoda, prema dokumentima K[neževe] k[ancelarije], smederevska nahija XXVII, javlja (28. V 1817, br. 22) Dimitriju Đorđeviću da je u sporu jednog Srbina sa nekim Jevrejima i ranije preporučivao Jevrejima da prime espap, jer Srbin nije dužan ni pare.⁴

Iz delovodnog protokola Kneževe kancelarije od 21. IV 1821. saznaje se da su se Turci erlije i smederevski vojvoda Izet sa Čivutima zatvorili u grad bojeći se srpskog naroda koji se pod Abdulom spremao da digne bunu, kao odjek grčkog ustanka (Heterije). Iz iste knjige od 9. i 10. II 1823, br. 196, i 6. X 1828. godine vidi se da je u Smederevu poharan dućan jednog Jevrejina i da mu je

³ Celokupna arhivska građa donosi se ovde u Izvodima; pri nekim saopštavanjima citirali smo izvore iz kojih se mogu saznati činjenice i najviše osetiti duh vremena o kome se govori. Citate iz tadašnjih spleta donosimo današnjim pravopisom. Regesta su poređana hronološki kako bi se videla razvojna linija dolaska i oblasti rada Jevreja.

⁴ K[neževa] k[ancelarija], XXVII—22, u AS.

odneto 2.500 groša. Tada je knez Miloš naredio novom vojvodi, Vujičinom sinu Petru Vulićeviću, da naplati za Čivutina polovinu štete od onih koji su prvi dali povod da se ukine čuvanje dućana noću, a polovinu neka šteti sam Čivutin zato što nije čuvao svoj dućan.

Prema delovodnom protokolu od 19. II, 1. IV i 24. IV 1828, br. 608, poginuo je jedan jevrejski trgovac u Mramorcu kod Smederevske Palanke. Kad su vlasti otkrile ubicu, Mitra rabadžiju iz Trešnjevica kod Jagodine, knez Miloš je naredio da ga obese u Jovcu kod Jagodine, ali da ga odmah ne skidaju sa vešala. Iz toga proističe da je knez Miloš posvećivao Jevrejima istu pažnju kao i Srbima i da nije imao nikakvih predrasuda o njima. Da bi obezbedio nepristrasnost uzeo je sebi pravo da sâm sudi Jevrejima ukoliko ih neko optuži za prekršaj.

U ostavštini Stevče Mihailovića⁵ čuva se poslovni izveštaj nekog Jevrejina koji mu je upućen u Smederevo. Izveštaj je sastavljen na srpskom jeziku i pisan ćirilicom u Beogradu 7. VIII 1829, ali je potpis na drevnom hebrejskom. Stevča je u to vreme vršio dužnost đumrukdžije u Smederevu. Jevrejski trgovac kaže da mu piše ponovo, mada je juče pisao u vezi sa njegovim pismom od 6. II, a povodom menica koje nisu mogle biti upotrebljene. Naš bečki prijatelj, veli on, kome sam poslao vekslu na 3.000 forinti srebra piše da tamo nisu hteli da prime vekslu od Vilcmanovog dužnika. »Sledećom poštom uputiće nam i vekslu i protest. Stoga Stevča treba da pošalje u Beograd gospodara Dimitrija Nikolića sa novcem da bi primio ovu vekslu koju je izdao« ... »Radi soli — nastavlja trgovac — strpićete se dok amo prođu 4—5 lađa da bismo prvo ovde u Beogradu namirili one kojima smo obrekli s kaparom, a za Vaše prijatelje određemo dve lađe« ... »Još 25. prošlog meseca javili smo u Kličevac, te je tamošnji gospodar Nikolić N. uzeo preko 900 oka soli, a novce mi nije predao. Ako je so primio, pošaljite ga ovamo« [sa novcem] — završava jevrejski trgovac.

Trgovci Lazar Čivutin i drugi pitaju kneza Miloša (14. IX 1829, br. 388) da li smeju izvoziti loj iz Srbije.⁶ Petko Jovanović, smederevski skeledžija, izveštava Pavla Stanišića (29. XII 1836, br. 796)⁷ o naplati đumruka po njegovom nalogu; istovremeno predlaže da se đumruk plaća samo na jednom mestu, tj. tamo gde se vrši utovar. To potkrepljuje slučajem Jevrejina Avraamača iz Smedereva koji je jednu lađu sa 1.500 kozjih i 1.000 jarećih koža poslao iz Smedereva u Pančevo. Drugu lađu sa 2.336 kozjih i 1.700 jagnjećih koža uputio je iz Smedereva u Zemun. Na oba mesta je morao platiti đumruk, i to za kozje kože dve pare, a za jareće jednu. Kao član Ispravniciestva u Smederevu, Anta Protić je dostavio knezu (9. VII 1837. godine, br. 864) zahtev Spase Milijanovića iz Smedereva koji je pre 16 godina kupio livadu Turčina Usejina Kesedžića. Livadu je pet godina kosio Turčin Alil Krčmarević, govoreći da će opet zavladatai Turci. Posle je livadu prodao Milanu Jovkoviću, a ovaj Avramu Ruso, Jevrejину iz Smedereva. Za tursku

⁵ Po, K—38—45, u AS.

⁶ KK, XXVII—388.

⁷ KK, XXVII—796.

tapiju ustanovljeno je da je falsifikat pošto se u njoj govori o vinogradu koji je u parlogu, a ne o livadi. Iz saslušanja Spase Milijanovića (11. VI 1837, br. 864) vidi se da je on livadu kupio, ali ju je napustio. Pošto sada ima na nju tapiju, to ga Ante Protić šalje Čaja begu u Beogradu.⁸

Ministarstvo unutrašnjih dela naredilo je 17. XII 1844, br. 5644, svima načelstvima sem kragujevačkog i beogradskog da zabrane beogradskim i drugim Jevrejima koji radi trgovine odlaze u unutrašnjost da tamo postanu i stalni žitelji. To je štetilo ostalim trgovcima. Jevrejima je dozvoljeno da radi trgovine mogu putovati po Srbiji, ali ne i da se stalno naseljavaju sem u Beogradu. Stoga ih tamo treba i slati — završava se u ovom uputstvu.⁹

U Partijalniku Ministarstva finansija iz 1859—1861. piše:

1. II 1862. Danak povraćen Maeru Baruhu, Jevrejnu iz Smedereva groša dobrih	30
Danak povraćen Avramu Rusiću, Jevrejnu iz Smedereva	30
Danak povraćen Nikoli Matiću, šusteru iz Smedereva	60
Danak povraćen Antoniju Pavloviću, šusteru iz Smedereva ¹⁰	60

Popisom zanimanja, imovine i zarade stanovništva u Smederevu koji je izvršen 1862—63. obuhvaćeno je osam jevrejskih porodica koje su bile srpski građani jevrejske narodnosti. Ove porodice se vode pod brojevima:

1103. Solomon Behasbija, piljar (20 godina star), mesečno zarađuje 15 talira, III klasa
 1107. Rafail David, trgovac (37), mati Hana (61), ćerka Hana (4), mesečno zarađuje 15 talira, III klasa
 1109. Bukus J. Solomanović, piljar (26) mesečno zarađuje 15 talira, III klasa
 1128. Pavle Lebl, kožarski trgovac (54), žena Lena (44), sinovi: Leopold učenik (17), Anš (?) služi, šegrt (15), Aron učenik (10) i Sima (4); ćerke: Sara (20), Liza (18), Reza (12) i Malkona (5), mesečno zarađuje 8 talira, II klasa
 1246. Jakov Altarac (34), Jevrejln [zanimanje nije navedeno], mesečno zarađuje 8 talira, II klasa
 1252. Jakov Lazar Kalmi (30), Jevrejln [zanimanje nije navedeno], žena Rajna (24); sinovi: Lazar (2) i Samullo (8), ćerka Ester (4), siročić Rahila (10), od privrede mesečno dobijaju 15 talira, III klasa
 1256. Moša Albahari, Jevrejln »komesionar« (40), žena Bojna (38), sin Isak, učenik (15), ćerka Laura (3), mesečno zarađuje 12 talira, II klasa
 1257. Naun Bendžo, »komesionar« (30), mesečno zarađuje 30 talira, IV klasa.¹¹

U Smederevu je bilo stalno naseljenih Jevreja srpskog državljanstva, ali je bilo i onih koji su se kao austrijski državljani naselili u njemu i tu trgovali. Kako su bili veštiji i snalažljiviji u trgovini, to je njihov boravak uzburkao ostale smederevske trgovce, srpske državljane, pa su preko opštine i načelstva tokom XIX veka često podnosili tužbe raznim ministarstvima u Beogradu i samoj Kneževoj kancelariji. Novonastala situacija može se pratiti preko arhivske građe koja se donosi u sažetom obliku.

⁸ Isto, 864.

⁹ MPs, 1857—IV—94.

¹⁰ MF Partijalnik, 1859—1861, 70.

¹¹ Leontije Pavlović, *Smederevo u XIX veku*, Smederevo, 1969, 252—259.

Kako su polovinom XIX veka u gotovo svim bolnicama Evrope naveliko upotreb-
ljavane pijavice (*hirudo medicinalis*) kao lek, to je nekoliko Jevreja, zvanih »pija-
vičari«, došlo iz Austrije i zakupilo izvesne bare oko Smedereva radi hvatanja
pijavica.¹² U smederevskom i beogradskom okrugu, oka pijavica plaćana je 500
groša. Tako se oko Smedereva razvilo veliko gajenje i hvatanje pijavica koje su
u vlažnim vrećama izvožene kao popularan lek za razne bolesti.¹³

U takvoj atmosferi, Sud smederevske nahije je 13. VI 1833, br. 598, javio knezu
Milošu da su razni trgovci kupovali pijavice po smederevskoj nahiji.¹⁴ Najpre
su preko kovinske skele iz Cesarije prešla u Smederevo dva Jevrejina: Solomon
Vajs i Isak Henig; nameravali su da u Srbiji kupuju vunu, kožu i drugo. Među-
tim, našli su se sa nekim trgovcem Avramom Buli, takođe Jevrejnom, opet iz
Cesarije, pa su njih trojica krenula po okolnim selima do Velikog Orašja i
Lapova, ne javljajući se kapetanima Jovanči Spasiću u Smederevu ni Simi Ra-
dojkoviću u Palanci. U selima su našli nekoliko žena i dece i počeli da hvataju
pijavice. Saznavši za ovo, Sud je naredio da niko ne sme da hvata, a još manje
da prodaje pijavice bez kneževog odobrenja. Blatarinski ili pijavični prihod bio
je državni monopol, pa se zbog toga morao zakupljivati.¹⁵

Izveštaji sudova iz Beograda, Šapca i Smedereva povodom hvatanja pijavica za-
beleženi su u Registru 8. V i 28. VI 1835. godine.¹⁶

David Rozenberg, Jevrej iz Cesarije, arendator pijavičnih bara 1835. godine,
i pomoćnik Jakova Šahteca vezali su ugovor sa Sudom u Smederevu na tri go-
dine na bare sa pijavicama; to se zaključuje samo iz jednog dopisa koji se
odnosi na Smederevo, dok se u ostalima govori o drugim gradovima.¹⁷

Okružni sud u Smederevu je 11. VII 1840, pod br. 906, sproveo Ministarstvu
pravosuđa kopije četiri obligacije Jozefa Ruso, Solomona Ruso i Jovana Mla-
denovića, žitelja iz Smedereva. Oni su od austrijskih podanika Jevreja Baruha
Lebla, Baruha Heršla i Jakova Kona, koji su inače u Srbiji vodili trgovinu pija-
vicama, potraživali 67 cesarskih dukata; takođe su, navodno, potraživali i od
kafedžije Miše Radulovića gotovinu od 137, a za hranu i kvartir 303 groša, što
ukupno iznosi 440 groša; zatim su od ćurčibaše Stojana Petrovića (Samira) po-
traživali 52, a od Zaharije Muneranca 22 groša, što sve ukupno iznosi 3.998
groša duga. Ministarstvo pravosuđa poslalo je pomenute obligacije Ministarstvu
inostranih dela s molbom da se preko Austrijskog konzulata u Beogradu izvrši
naplata duga, a novac zajedno sa priložima pošalje.¹⁸

Ministarstvo inostranih dela je 6. VIII 1840, pod br. 1087, dostavilo Austrijskom
konzulatu u Beogradu kopije obligacija sa navedenim podacima. Konzulat je za-
moljen da pošalje naplaćeni novac i vrati priložene kopije, a posle će mu biti

¹² *Novine srpske*, br. 27, 1836, 216.

¹³ Radoslav Marković, *Vojaska i naoružanje Srbije kneza Miloša*, Beograd, 1957, 257 i 609.

¹⁴ KK, XXVII—598.

¹⁵ Mita Petrović, *Finansije obnovljene Srbije*, do 1842, I, Beograd, 1901, 363.

¹⁶ Videti brojeve: 1217, 1218, 1272, 1273 i 1432.

¹⁷ SOS—1048.

¹⁸ MUD-U—1840—III—108.

dostavljene originalne obligacije imenovanih dužnika. Obligacije poslate konzulatu:

1. obligacije Petra Lebla od 13. VI 1840. na tri cesarska dukata primljena od Jovana Mladenovića;
2. obligacija Baruha Heršla i Baruha Lebla od 17. VI 1840. na 21 cesarski dukat koji su primili od Solomona Ruso;
3. obligacija Baruha Lebla, Baruha Heršla i Jakova Kona od 17. VI 1840. na 22 cesarska dukata koje su primili od Jozefa Ruso;
4. obligacija Baruha Lebla od 27. VI 1840. na 21 cesarski dukat koji je primio od Jozefa Ruso.¹⁹

Međutim, bilo je Jevreja stranih državljana koji su se bavili i drugim vrstama trgovine. Stoga se i desilo da je Okružno načelstvo 11. IX 1864, br. 9746, obavestilo ministra finansija da se u Smederevu nalazi veći broj Jevreja koji se bave kupovinom vune i koža, a neki imaju i komisionarske radnje. Oni ne pripadaju onima koje štiti uredba od 4. IX 1861, V № 2244/S br. XIV, str. 194/U, pa ih je načelstvo pozvalo da bi im zabranilo boravak, naročito iz razloga što su ovde došli s porodicama. Jevreji su se pravdali da su porodice doveli privremeno, kao što i radnje imaju privremeno. Ukoliko im poslovi uznapređuju, oni bi ostali stalno. Kako tih Jevreja ima i srpskih i stranih podanika, to načelstvo želi znati da li Jevreji mogu sem u Beogradu držati trgovine i u drugim mestima i tu sa porodicama ostati privremeno, ili će im to biti zabranjeno.²⁰

Pošto je u vezi sa ovim pitanjem bilo nadležno Ministarstvo unutrašnjih dela, to je ono i dalo ovaj odgovor. Jevreji koje nije obuhvatila navedena uredba mogu na osnovu »najvišeg rešenja od 30. X 1856, V № 1660 po unutrašnjosti Srbije kupovati i prodavati, decu svoju na zanate davati i u esnafe uvoditi«. Njima nikada nije bilo zabranjeno da posećuju panađure i na njima kupuju i prodaju.²¹

Okružno načelstvo javlja 10. XI 1865, br. 9000, ministru finansija da je po njegovom odobrenju dozvolilo Simonu Coblu, Jevrejину, austrijskom podaniku, da do Đurđevdana 1864. godine može držati započetu trgovačku radnju. Posle toga je obavezan da ode po zakonu iz 1856, br. 1600; nakon toga, Cobl se sa porodicom odselio u Beograd. Docnije su on ili njegov sin ponekad dolazili u Smederevo radi trgovine, ali ništa nisu preduzeli da bi i ostali stalno. Međutim, Simon je u septembru zakupio stan i magazu u Smederevu. Prema ugovoru između Simona i Pavla Lebla, Jevreja, srpskog podanika i smederevskog žitelja, i Ljubisava Ivanovića, Simon je započeo proizvodnju rakije od špiritusa. Pošto je ovo njegovo stalno zanimanje u ortaćini, to načelstvo traži uputstvo u ovom slučaju.²²

Posle 15 dana stigao je odgovor »da se Simonu Coblu, austrijskom podaniku, ne može zabraniti trgovačka radnja. Što se tiče njegovog boravka u Smederevu, za to je nadležan Ministar unutrašnjih dela, na koga se upućuje Načelstvo«.²³

¹⁹ Isto.

²⁰ MF—E—1864—IV—161, MUD—1864—XV—94.

²¹ MU—F—1864—IV—161.

²² MF—E—1865—V—190.

²³ Isto.

Jevreji koji se docnije pominju su: Jakov Levenzon, trgovac, 1871, Samuel R. Azrijel, 1890, i Bukus Josifović, 1892 (umro), svi kao članovi Smederevske kreditne banke.²⁴ Smederevsko načelstvo javilo je (MUD-P, 1876) da Solomon Haskija i Samuil Alkalaj, Jevreji, kojima je trgovina (radnja) zabranjena, zbog čega su se žalili Ministarstvu, žive i sada u Smederevu.²⁵ Mihael S. Albahari, trgovac iz Smedereva, vodio je spor sa A. Ozerovićem,²⁶ ali se ne zna o kakvom je sporu reč.

Estela Sason obratila se 6. IV 1877. godine Načelstvu okruga u Smederevu s molbom da kao strani državljanin može otvoriti trgovinu na malo i veliko. Smatrala je da joj to dozvoljavaju i zakonski propisi. Dalje navodi da je za tako veliku radnju snabdevena kapitalom i velikim kreditom na strani, pa će stoga moći da posetioce svoje radnje zadovolji svakovrsnom robom. Njen punomoćnik i upravljač biće Avram Sason, njen muž. Da su oboje austrougarski podanici dokazuje zajedničkim pasošem koji je izdat 15. III 1877. na godinu dana. Pošto je i drugim stranim državljanima dozvoljeno da otvore slične radnje u Smederevu, to je i Estela smatrala da će joj se izići u susret. Estelin muž Avram dopisao je pri dnu molbe da dozvoljava svojoj ženi Esteli da može otvoriti radnju kojom će on upravljati kao punomoćnik. Podneti pasoš video je i vratio načelnik K. Janićijević.²⁷

Načelstvo je 10. IV 1877. godine donelo odluku da se može odobriti Esteli Sason da otvori radnju, pošto u Smederevu postoji trgovački esnaf kome ona treba da se obrati prema esnafskoj uredbi od 14. VIII 1847, V N° 1269, i čl. 125. Ovde je važno napomenuti da je u Smederevu već veoma rano postojao trgovački esnaf. Naime, poznato je da je Anta Protić izvestio kneza Miloša (19. V 1831) da je pročitao njegovo pismo trgovačkom esnafu i smederevskim kmetovima.²⁸

Na pomenuto rešenje, Avram Sason se u ime svoje žene Estele žalio Austrougarskom konzulatu, a konzulat je preko ministra inostranih dela tražio da se Esteli ne sprečava trgovina. Ministar unutrašnjih dela opomenuo je načelstvo da se nedavanjem dozvole vlasniku Esteli Sason prouzrokuje znatna materijalna šteta, jer se stvari u zatvorenom dućanu kvare, a sa druge strane približava se i vreme plaćanja trgovačkih obaveza. Stoga je ministar preporučio načelstvu da Esteli odobri otvaranje trgovine na osnovu postojećeg zakona o esnafima.²⁹

Da bi odnos srpskih vlasti prema trgovini Jevreja postao što jasniji pomenućemo i razna zakonska uputstva »O nastanjanju Jevreja« koja se nalaze s predmetom Estele Sason.

Beogradski Jevreji su 31. I 1856. godine molili kneza da im se dozvoli slobodna trgovina u celoj Srbiji. Posle je izdat zakon da Jevreji ne mogu van Beograda

²⁴ Nikola Dimitrijević, *Pedesetogodišnjica Smederevske kreditne BANKE, 1871—1921*, Smederevo, 1929, 169, 210 i 410.

²⁵ MUD-P, del. prot., 3. V 1876.

²⁶ MUD-P, fasc. XI—1892/113, a u Rag. brojevi: 1837, 2114, 2909, 4369, 5586, 5752, 9792 i 10224.

²⁷ MUD-P—1878: 1—33.

²⁸ Tih. R. Đorđević, *Arhivska građa za zanate i esnafe u Srbiji od drugog srpskog ustanka do esnafske uredbe 1847*, SEZ, 33(15), Beograd, 1925, 117.

²⁹ MUD-P—1878—33.

držati dućane, imati bogomolje, niti kupovati nepokretna dobra. Jedino im se odobrava da po unutrašnjosti Srbije kupuju i prodaju proizvode; takođe decu mogu davati u razne esnafe. Panadure mogu posećivati i na njima prodavati i kupovati.³⁰

Kad je knez Miloš 26. IX 1859. godine izdao ukaz, V № 417, »o slobodi svakovrsne radnje i zanimanja«, onda se veliki broj Jevreja naselio po unutrašnjosti Srbije: tu su otvarali dućane i pokupovali kuće i zemlju.³¹ Da bi se to sprečilo, Ministarstvo finansija je svojim raspisom od 28. II 1861. zabranilo dalje naseľavanje Jevreja.

U pogledu nastanjivanja Jevreja, 4. XI 1861, pod br. 2244, izišlo je rešenje po kome se svi Jevreji koji su se od 26. IX 1859. do 28. II 1861. naselili u unutrašnjosti smatraju srpskim podanicima, pa prema tome mogu i ostati u unutrašnjosti i trgovati.³²

Iz prednjeg izlaganja izlazi da je Smederevo, koje je zbog dobrog geografskog položaja imalo unosnu trgovinu, bilo veoma privlačno i za Jevreje srpskog i stranog državljanstva. Stoga su se u Smederevu i dalje dešavali razni događaji i u tom pravcu, od kojih su neki pretresani i u Austrougarskom poslanstvu u Beogradu. O tome govore i ovi arhivski podaci.

Austrijski podanik Josef Hason, Jevrejin, koji se bavio trgovinom u Smederevu žalio se u januaru 1877. godine austrougarskom konzulu u Beogradu da Opštinski sud iz Smedereva namerava da njega i ostale Jevreje protera u roku od 30 dana samo zato što su jevrejske veroispovesti.

Na tu žalbu, konzulat je dao ovakvo objašnjenje:

Pravo prebivanja i trgovine u Srbiji obezbeđeno je austrijskim podanicima po zaključenom ugovoru s Portom. Ista prava izričito su priznata i čl. 138 Srpskog građanskog zakonika (deo IV, čl. 4). Žalilac Hason ispunio je sve propise koji su potrebni da bi mogao voditi trgovinu u Smederevu. To mu je izričito dozvolilo i srpsko Ministarstvo unutrašnjih dela u maju 1876. Pošto rešenje jedne opštinske vlasti ne može ni izmeniti ni ukinuti prava koja su dobijena na osnovu pomenutog ugovora-traktata, to konzulat moli da opštinska vlast u Smederevu opozove svoje rešenje, pa žaliocu Hasonu, kao i ostalim austrijskim podanicima koji se nalaze u Smederevu, ubuduće ne zabranjuju slobodnu trgovinu.³³

Na traženje ministra unutrašnjih dela od 18. I 1877, br. 294, načelnik smederevskog okruga Marković odgovorio je da je odbor opštinskog suda zaista doneo rešenje 9. VI 1876. da se neki Jevreji, među kojima i Jozef Hason, sa svojim porodicama proteraju u Beograd ukoliko ne budu hteli da sami odu u roku od

³⁰ Zbornik, XXX, str. 340, V, № 1660 od 1856.

³¹ Zbornik, XXX, str. 346.

³² MUD-P—1876—1—33.

³³ MUD-P—1877—18—59.

30 dana. Neki Jevreji su se 16. VIII 1876. godine žalili načelstvu na ova rešenja, pa je načelstvo naložilo sudu da rešenje ne sprovodi za vreme rata, jer to može doneti velike neprilike našoj zemlji. Naime, prema ministrovom tumačenju, zabrana naseljavanja Jevreja po unutrašnjosti ne odnosi se na strane podanike, niti im se prema postojećim traktatima može zabraniti da trguju i u unutrašnjosti. Svakako da se to isto odnosi i na one Jevreje srpskog podanstva koji se kao vojnici nalaze u borbi protiv neprijatelja. Stoga načelstvo smatra da je Hasonova žalba bez osnova, pošto je on znao da je rešenje opštinske vlasti zadržano od izvršenja. Međutim, načelstvo traži od ministra pismeno uputstvo kako da postupi s Jevrejima, koji se u Smederevu veoma množe, kad prođe ratno stanje. Na to negoduje građanstvo, jer je Jevrejima zakonom zabranjeno da stalno žive po unutrašnjosti. Sem toga, načelstvo smatra da se smederevskoj trgovini nanosi velika šteta od Jevreja.

Iz svega toga izlazi da je prestao uzrok Hasonovoj žalbi.³⁴ Da je ovaj predmet ponovo uziman u razmatranje vidi se iz telegrama što ga je 3. VI 1877. iz Smedereva poslao ministru unutrašnjih dela Jevrejin Josif O. Zunana sa još desetak porodica; oni javljaju da je Opštinski sud nenadležno rešio da se proteraju Jevreji iz Smedereva. Za vreme rata bilo je obustavljeno izvršenje ovog rešenja. Kad je sud kaznio sve Jevreje na po 10 dana zatvora zbog neiseljavanja, tada su Jevreji zamolili ministra da obustavi izvršenje rešenja dok ne prouči njihove žalbe; u protivnom će preći u neko drugo državljanstvo.

Na osnovu telegrama, a zatim opširnije žalbe, Ministarstvo unutrašnjih dela tražilo je od načelstva izveštaj i sva akta u vezi sa tim pitanjem.³⁵

Svojim dopisom od 20. IV 1877, pod br. 4880, načelstvo iz Smedereva je izvestilo na Mardohaj Jakova Ozmo, Jevrej iz Smedereva, i sad upražnjava trgovinu u galanterijskoj radnji.³⁶

Mordohaj J. Ozmo, austrijski podanik, žalio se 2. VI 1877. telegramom Austro-ugarskom konzulatu da mu je Opštinski sud naredio da odmah zatvori svoj dućan, jer će ga inače staviti u zatvor i proterati iz Smedereva.

Kad je Ministarstvo pregledalo sva akta dobijena od Načelstva okruga Smederevo, ono ih je vratilo, kao i žalbu Josifa O. Zunane. Pošto nije vraćena i žalba Morica Sombergera, krojača ženskog odela iz Smedereva, koja se nalazila uz ista akta pod br. 4681, to je načelstvo istu tražilo 5. VIII 1877, pod br. 5033. Ministarstvo je javilo da se žalba nije mogla pronaći, niti je ista pod tim imenom i prezimenom ubeležena u knjigama ministarstva.³⁷

Podatak da je polovinom 1877. godine u Smederevu otvorio radnju Moric Somberger, krojač ženskog odela, karakterističan je za izvesne promene u društvu toga vremena. Takozvani građanski stalež ondašnjeg Smedereva i Srbije svakako

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

³⁶ MUD-P, delovodni protokol 4707.

³⁷ MUD-P—1877—18—59.

je sve više gubio orijentalno obeležje i polako prihvatao evropske navike. U vreme kad se u Smederevu pojavio takav krojač, žene su počele da napuštaju narodnu nošnju i svoje tradicije, ugledajući se na evropsku nošnju etničkih grupa sa kojima su živele. Sa ove šarolike pozornice, krojač ženskog odela bio je izazov za građanke Smedereva. Somberger je bio jedan od prvih krojača te vrste, jer na takav zanat ne nailazimo među zanatima koji su zabeleženi u Popisnoj knjizi iz 1862-69. godine.³⁸

Ne raspoložemo podacima o trgovini do 1906. godine; tada je štampan ovaj podatak.

Uprava pododbora saveza terzijsko-jorgandžijskih i pamuklijskih radnika u Smederevu pozvala je preko novina radnike pomenutih struka da bojkotuju radnju Solomona Elijasa-Solunca i da ne kupuju robu kod njega dok je bojkot na snazi.³⁹

PREPISKA OKO PODIZANJA JEVREJSKE BOGOMOLJE 1850. DO 1858. GODINE

Da su Jevreji još 1817. godine vršili u Smederevu bogoslužnja u kući jednog hrišćanina, koju su uzeli pod kiriju, to se može zaključiti iz njihove žalbe što su je 10. IV 1857. godine uputili Ministarstvu prosvete. Dokumentat je zaveden u delovodni protokol pod br. 547, a potpisali su ga Avram Koen, Avram Heskija, Menahem D. Ruso, Jozef Solomonov, Moša Pesah i Isak B. Avram.

Međutim, Avramačo Haim Koen (potpisao se i na hebrejskom), Avram David Ruso, Avram Eskija, Josef David Ruso i Jakov Koen, trgovci i žitelji iz Smedereva, u žalbi upućenoj Sovetu 17. I 1850. godine navode da su verski sastanci održavani od 1830. u jednoj privatnoj kući u Smederevu.⁴⁰

Prva kuća koju su Jevreji još 1830. godine uzeli pod kiriju i u njoj vršili bogoslužnje bila je vlasništvo Todora Konstantinovića; u to vreme nije im niko ometao sastanke. Međutim, kad su 1847. godine kupili plac i kuću u istom sokaku od Ive Arnautčeta, kad su zgradu pregradili za bogomolju — avru — i na tu kupovinu sa znanjem opštine dobili sudsku tapiju, tada im je Okružno načelstvo preko policije zabranilo da se tamo sastaju zato što se susedi bune. Stoga su se navedeni Jevreji tri puta obraćali Ministarstvu unutrašnjih dela da im se izda dozvola. Ukoliko je to neostvarivo iz nekih »važnih uzroka«, onda traže da im se uložen novac za kupovinu i pregrađivanje kuće isplati zajedno sa interesom. Sem toga, oni i dalje plaćaju kiriju na drugu kuću u istom sokaku i tamo vrše bogoslužnja.

Kad nisu dobili odgovor na svoje tri predstavke, smederevski Jevreji su se kao srpski podanici obratili Sovetu sa zahtevom da im se na osnovu Građanskog

³⁸ Pavlović, *Smederevo u XIX veku*, 79—81.

³⁹ *Radničke novine*, Beograd, 29. VII 1906, 91, 4.

⁴⁰ MPs—1857—IV—94.

zakonika, čl. 211, dozvoli da svojom imovinom, u ovom slučaju vlastitom kućom, raspoložu tako što će se u njoj obavljati bogoslužjenje.

Pošto su imenovani jevrejski trgovci plaćali dve godine kiriju za drugu kuću u kojoj su držali verske sastanke, to su ispod svojih potpisa napisali i račun troškova koji bi trebalo da im se isplate kad se pronađe krivac. Taj tekst glasi:

RAČUN

Kirija za dve godine, po 50 groša mesečno	1.200
Dangube i trošak dolaženja i odlaženja iz Smedereva u	
Beograd i za sve sitne troškove	1.200
Trošak za advokata 20 for. 9	246
	2.646
Groša	2.646

Navedenu žalbu je uz svoje pismo uputio Ministarstvu prosvete 3. II 1850, pod br. 38, predsednik Soveta Stefan Stefanović.⁴¹

Ministar unutrašnjih dela Ilija Garašanin je 20. II 1850, pod br. 2609, dostavio 13 originalnih akata smederevskih Jevreja Ministarstvu prosvete na postupak, s molbom da se dokumenta vrate posle upotrebe.⁴²

Pošto nije bilo nikakvog odgovora, to su se Avramačo Koen, Avram D. Ruso i Avram Kampus, koji su se potpisali na hebrejskom, 21. VIII 1851. godine pismeno obratili knezu Aleksandru. U pismu su ga obavestili da su još 1850. predali žalbu Avramu Petronijeviću za kneza; molili su da im se dozvoli da imaju svoju bogomolju koju su pre 20 godina držali u jednoj sobici pod kiriju. Pošto se broj Jevreja u 1851. godini u Smederevu smanjio, to nisu u mogućnosti da plaćaju kiriju. Stoga su zamolili Avramača da u njegovoj kući, koju on uživa sa svojom porodicom, poprave jednu sobicu i da se tu mole bogu. Kad je to doznalo Okružno načelstvo, ono im je zabranilo sastanke, mada su se ranije sastajali u kući za koju su plaćali kiriju. Pošto su brojno manji, pa su i siromašniji, to kiriju ne mogu plaćati, te stoga mole dozvolu da se za svoje verske potrebe sastaju u kući Avramača.

Posle tri dana, knez je naredio da se ova molba dostavi na rešavanje Ministarstvu unutrašnjih dela.⁴³ Ministarstvo je 18. IX 1851, br. 3067, poslalo ovaj dopis Ministru prosvete; ujedno je podsetilo da su još 20. II 1849, pod br. 2609, sva akta po ovom pitanju dostavljena na rešavanje tome ministarstvu.⁴⁴

Ministarstvo prosvete je konačno 27. IX 1851, pod br. 1092, odgovorilo Ministarstvu unutrašnjih dela da se »rasprostranjavanje Jevreja po Srbiji, koji su našim trgovcima i narodu na mnogi uštrb, koliko je moguće ograničiti«. Ministarstvo ne

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

zabranjuje Jevrejima da u Smederevu u privatnoj sobi vrše bogoslužjenja, ali pod uslovom »da oni svojom vikom okolne susede ne uznemiravaju«, i da se njihov broj ne povećava. O ovom rešenju neka Ministarstvo unutrašnjih dela obavesti Okružno načelstvo u Smederevu.⁴⁵

Povodom žalbi koje su smederevski Jevreji više puta slali Ministarstvu unutrašnjih dela, Sovetu, pa čak i knezu, Okružno načelstvo je 29. XI 1851, pod br. 1266, ovlašćeno da saopšti moliocima »da im se dozvoljava bez uznemiravanja susedni žitelja, na starom mestu u privatnoj sobi bogu se moliti, no ponaosobnu formalnu Avru⁴⁶ osnovati, nikako im se ne dozvoljava«. ⁴⁷

Istog dana je o prednjoj odluci obavešten i Sovet.

Sa ovim, čini se, pitanje bogoslužjenja ipak nije bilo okončano, jer se nekoliko godina kasnije opet javlja isti problem. Naime Avram Koen, Avram Heskija, Menahem D. Ruso, Jozef Solomonov, Moša Pesah i Isak B. Avram su u ime svih Jevreja varoši Smedereva na dan 10. IV 1857. pisali Ministarstvu prosvete da nisu tražili da im se dozvoli da sazidaju hram, nego da im se odobri da se u kući jednog Jevrejina i u zasebnoj sobi mogu skupljati da se mole bogu, s tim da kuća neće spolja dobiti drugi izgled. Pošto je lice koje im je nekad izdalo kuću pod kiriju sada otkazalo, to su Jevreji našli sobu kod jednog Jevrejina da im služi kao bogomolja. Okružno načelstvo je zabranilo njihove verske skupove, mada su ih upražnjavali 40 godina.⁴⁸

Na zahtev Ministarstva prosvete, Stanojlo Petrović, okružni načelnik iz Smedereva, podnoseći izveštaj 6. V 1857. po tužbi Jevreja podvlači da ne može dati nikakve druge podatke sem što, ovom prilikom, vraća na uvid sve njihove žalbe. Istovremeno napominje da načelstvo nije u tom smislu primilo nikakvo uputstvo od Ministarstva unutrašnjih dela od 11. I 1848, br. 4687, nego i dalje ta stvar miruje.

Pošto predmet nije okončan ni polovinom 1857. godine, to su se Avram Haim Koen, Avram Ruso i Avram Heskija, Jevreji iz Smedereva, 4. jula iste godine pismeno obratili direktno knezu Aleksandru Karađorđeviću. Pored ostalog pišu: »Još od starina zateklo se i jednako se ovde u Smederevu nalazi, po nekoliko naših jevrejskih familija, pa tako se i sada do deset familija ovde nahodi i stalno žive.« Oni ispovedaju Mojsijev ili jevrejski zakon. Trojica potpisnika ovoga dopisa kupili su još pre deset godina jedan plac na licitaciji. Na njemu su podigli običnu kuću sa namerom da u njoj vrše bogoslužjenja po Mojsijevom zakonu, ali su se tome suprotstavili susedi. Stoga se obraćaju knezu za odobrenje da istu kuću zadrže kao bogomolju, jer zgrada nema izgled »formalne avre«, niti smeta političkom stanju. Ista će ostati »kao svaka privatna kuća«. Ova molba je po zapovesti kneza upućena na rešavanje Ministarstvu prosvete.⁴⁹

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Avra u prevodu znači bogomolja; primer »Skupili se kao Jevreji u avru« (Vuk Stefanović Karadžić, *Poslovice*, 278).

⁴⁷ MPg—1857—IV—94.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

Konačno je Ministarstvo prosvete 22. X 1857. godine donelo odluku pod br. 1064, a o njoj je izvestilo i okružnog načelnika u Smederevu. To rešenje kaže da načelstvo u vezi sa pitanjem Jevreja mora da se »strogo pridržava Visočajšeg rešenja od 30. X 1856, br. 1660, kojim je postojanje Jevreja u Srbiji uopšte regulisano«. ⁵⁰

Smederevsko načelstvo javilo je Ministarstvu unutrašnjih dela — Sanitet — da je zgrada sinagoge, avre, u Smederevu trošna i sklona padu. Pošto se *vrši regulacija*, sinagoga bi trebalo ili srušiti ili je utvrditi da ne bi ugrozila okolinu. ⁵¹

David Sason, rabin iz Smedereva, kao austrijski podanik žalio se pismeno Austro-ugarskom konzulatu u Beogradu u martu 1873, navodeći da mu je predsednik Opštinskog suda, inače kmet Dimitrije Miletić, oduzeo putnu ispravu i naložio da se udalji iz Smedereva. Konzulat je žalbu sproveo Ministarstvu unutrašnjih dela s molbom da se Davidu ne sprečava zadržavanje i vršenje njegovog poziva. Kako je Miletić oduzeo pasoš Davidu 12. III 1873. i izdao mu samo revers, to je konzulat na osnovu reversa izdao list prebivanja. ⁵² Zbog takvog stanja, ministarstvo je tražilo da mu načelstvo pošalje izveštaj o čemu je reč.

Načelstvo je javilo da ga je Opštinski sud obavestio 29. III 1873. da u Smederevu živi David Sason i da vrši svešteničku dužnost, a da se nije prijavio vlastima za odobrenje. Sem toga, on je doneo svoju putnu ispravu na uvid tek onda kad ga je sud pozvao. Pošto je njegovom pasošu istekao rok, sud ga je uzeo na revers i dostavio načelniku s mišljenjem da se Davidu ne dozvoli ostanak u Smederevu. David je na zapisniku kod načelstva izjavio da se sa porodicom doselio u Smederevo pre pet meseci, a da je pre toga živio u Požarevcu. Nije mu poznato da je Jevrejima bilo zabranjeno da žive van Beograda.

Zakonom od 4. XI 1861, V № 2244, Zbor. 14, str. 194, Jevrejima je zabranjeno nastanjivanje u unutrašnjosti Srbije sem onima koji su se već nastanili do 28. II 1861. Pošto se David Sason doselio tek pre pet meseci, to je Načelstvo rešilo da mu se naredi da se najdalje u roku od mesec dana odseli tamo gde mu zakon dozvoljava. ⁵³

Međutim, Austrijski konzulat je stavio primedbu da Jevrejinu i austrijskom podaniku Sasonu ne treba zabranjivati boravak u Smederevu, »jer veroispovest austrijskih podanika ne može imati nikakvog uticaja na njegova prava i povlastice«. Posle toga je Ministarstvo unutrašnjih dela obavestilo načelstvo da se citirani zakon ne odnosi na Jevreje koji su strani podanici, nego samo na Jevreje srpske državljanke. Stoga se smatra da rešenje koje je izdalo načelstvo ne postoji, pa je načelstvu preporučeno da Sasonu ne sprečava boravak u Smederevu niti obavljanje njegovog poziva i da mu vrati oduzeti pasoš. ⁵⁴

⁵⁰ Isto.

⁵¹ MUD-S, reglstar 1837, 1868; 31. V 1873—2175; fasc. IV—196.

⁵² MUD-P—1873—XXIII—125.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

Iz prednjeg izlaganja može se zaključiti da je u Smederevu postojala i bogomolja pošto se spominje rabin; ona je verovatno bila smeštena u nekoj običnoj kući. Međutim, u docnijim statističkim podacima zabeleženo je da je u Smederevu »hram podignut 1907. godine«. ⁵⁵

U arhivu Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu postoji podatak o ovoj građevini: »Kuća-sinagoga br. 3 sa kućištem, dvorištem i vrtom (porušeno, 9,14 ari, parc. br. 242 z. k. ul. br. 458 — vlasnik Jevrejska veroispovedna i školska opština Smederevo. Imovina vraćena rešenjem posl. br. R-408/50 od 17. V 1951.« Do katastarskog plana parcele br. 424 nismo došli. Po kazivanju starih Smederevaca sinagoga je mogla biti između ulica Vojvode Mišića i Despota Stevana prema trgu Đurđeve Jerine, koji se prostirao prema železničkoj pruzi, pristaništu i tvrđavi. Na tom prostoru danas se nalaze dečije obdanište, zubna ambulanta i jedna stambena zgrada. Oko sinagoge prostirala se, između dva svetska rata »Jevrejska mahala« prema ondašnjim ulicama Kralja Milutina i Kralja Petra.

Sinagoga je služila ne samo kao hram nego i kao zborna mesto Jevreja i kao škola za održavanje verske nastave. To je bila obična prizemna kuća koja je oko 1930. godine bila žuto obojena, a prozori su spolja imali drvene kapke. Iznad ulaza u zgradu bio je izvajani jevrejski znak, Davidova zvezda. Prvo odeljenje služilo je rabinu za obredno klanje živine.

Za čistoću u sinagogi i na jevrejskom groblju do 1922. starala se majka Marte Đorđević, a posle majčine smrti samo Marta koja danas, u dubokoj starosti i gluva, živi u kućici na jevrejskom groblju.

Pošto je mahala zajedno sa sinagogom bila locirana prema pristaništu i tvrđavi, to su ovi objekti u celosti nestali prilikom eksplozije municije 5. juna 1941. godine. Kao vidljiv trag života i delovanja Jevreja ostalo je samo groblje.

ŠKOLOVANJE JEVREJA

Kao srpski građani, Jevreji su svoju decu slali u srpske škole. Jevreji su bili prirodni učesnici u svim oslobodilačkim i prosvetnim pokretima. Međutim, Jevreji su još 1847. imali u Beogradu svoju školu za održavanje verske nastave; slične škole postojale su docnije u Zemunu, Novom Sadu, Sarajevu, Smederevu i drugde. Jevreji su inače kao i drugi srpski građani plaćali porez za srpske škole u kojima su učila i njihova deca. Dokaz da su jevrejska deca učila u osnovnoj školi i sa srpskom decom nalazi se u zapisu iz kojeg se vidi da je Jevrejin Šabataj Konfino bio u Smederevu školske 1869/70. godine učenik IV razreda osnovne škole u istom gradu. Zapisane su i njegove ocene: ⁵⁶ iz čitanja vrlo dobar, iz katihizisa nije polagao jer je učio kod rabina, iz istorije Srba vrlo dobar, iz zemljopisa vrlo dobar, iz srpske gramatike vrlo dobar, iz računa vrlo dobar, izostanaka 3.

⁵⁵ dr L. Flšer, *Statistika Jevrejstva Kraljevine SHS*, Jevrejski Almanah za 5687 (1926—27), Vršac, 1926, 193.

⁵⁶ Leontije Pavlović, *Spomenica postojanja 170-godišnjice Osnovne škole »Dimitrije Davidović« u Smederevu — Prilog proučavanju školstva u smederevskom okrugu*, Smederevo, 1976, 122.

Zanimljivo je pomenuti da je u Šematizmu, kalendaru, štampano kako je 1912. godine u selu Radovanju kod Velike Plane, blizu Smedereva, bio učitelj Jevrejin Isak Izrailjević.

Popis učenika osnovne škole u Smederevu za vreme okupacije 1916. godine izvršen je prema upisnici učenika-ca koja se čuva u arhivu današnje škole »Dimitrije Davidović«. Upis je počeo 1. IX 1916; u sva četiri razreda bilo je 358 učenika-ca rođenih u periodu od 1903. do 1911. godine. Većina su bili Srbi (»grčko-orijentalne vere«), a samo je petnaestoro dece jevrejske narodnosti bilo upisano, i to pod sledećim brojevima:

Red. broj	Prazime i Ime učenika	Mesto i datum rođenja	Ime roditelja i zanimanje	Vera	Mesto stanovanja	Datum upisa u školu
1.	Alfandari Sarina	Požarevac 25. X 1903.	Otac Mika, <i>Kaufmann</i> (trgovac)	Izra- elska	Branden- burger 23, Smederevo	u I razred 25. IX 1916.
14.	Kalderon Đoja	6. VIII 1904.	otac Mošo <i>Greisler</i> (trgovac mešo- vitom robom)	„	Smederevo (bez ulice)	25. IX 1916. <i>ausgesch- rieben am</i> 16. I 1917. <i>armutshal- ter</i> (uz uverenje o siromaš- nom stanju)
17.	Ozmo Lenkica	23. VIII 1904.	otac Samuel, <i>Kaufmann</i>	„	Branden- burger 23	—
146.	Albahari Zlata	Beograd, 23. VIII 1904.	otac Jamer, <i>Kaufmann</i>	„	Pinaer 6	26. IX 1916.
151.	Albahari Mikloš	20. XII 1906. u Smederevu	otac Janoš, <i>Kaufmann</i>	„	Pinaer 6	26. IX 1916.
152.	Avramović Rafajlo	rođen 1906. (bez datuma) u Smederevu	otac Avram, <i>Kaufmann</i>	„	Pinaer 3	26. IX 1916.
157.	Ozmo Isak	rođen u Nišu 1907 (bez datuma)	otac Samuel, <i>Kaufmann</i>	„	Branden- burger 23	26. IX 1916.
158.	Ozmo Rafael Izrael	rođen u Nišu 1907 (bez datuma)	<i>Kaufmann</i>	„	Branden- burger 23	26. IX 1916.
172.	Azriel Bukica	1907, Beograd (bez datuma)	majka Rakila, <i>Greislers</i> (trgovac mešo- vitom robom)	„	W. Strass- burger 37	26. IX 1916.

80 L. Pavlović

Red. broj	Prezime i ime učenika	Mesto i datum rođenja	Ime roditelja i zanimanje	Vera	Mesto stanovanja	Datum upisa u školu
180.	Lewy Bela	27. VII 1907, Smederevo	otac Josef, Kaufmann	izraelska	Metzer 29 u kući Konstantinovića	26. IX 1916.
181.	Lewy Ella	11. I 1909. Smederevo	otac Josef, Kaufmann	„	Metzer 29	—
272.	Albahari Ana	10. X 1908, Smederevo	otac Jakov, Kaufmann	„	Pinaer 6	26. IX 1916.
273.	Albahari Oľga	6. IX 1908, Beograd	Halm, Kaufmann	„	Makensen 10	26. IX 1916.
383.	Graf Zlatka	28. VI 1908, Fiume	otac Albert, k. ung. Oberleut.	„	Brandenburger 25	—
393.	Graf Zdenka	13. VI 1911, Rijeka	otac Albert, k. ung. Hauptmann	„	Brandenburger 25	26. IX 1916.

Napominje se da je pod br. 383 i 393, otac austirjski oficir čije je prvo dete rođeno u Fiumi (italijanski naziv), a drugo u Rijeci (srpskohrvatski naziv). Ovim sestrama treba dodati podatak da postoje još i sestre pod br. 180 i 181: međutim učenici-blizanci su zapisani pod br. 157 i 158.

U statističkim podacima zabeleženo je da su školske 1926/27. godine u Smederevu pohađali osnovnu školu jedan jevrejski dečak i četiri devojčice; istovremeno su tri jevrejska dečaka i jedna devojčica učili u smederevskoj gimnaziji, što znači da je bilo svega 9 učenika.

Između dva rata u Smederevu je postojala nepotpuna osnovna jevrejska škola. U njoj je krajem juna 1932. godine održan završni ispit iz veronauke i istorije Jevreja, a polagalo ga je 14 učenika osnovne škole. Ispitu je predsedavao Leon Farhi; njemu pripada zasluga oko održavanja ove škole kojom je rukovodila Jevrejska crkvena opština. Pored Farhija, ispitu je prisustvovao i član uprave Levi s većim brojem đачkih roditelja.⁵⁷

Iz činjenice da je školske 1916/17. godine upisano 15 učenika i učenica iz 13 jevrejskih porodica može se indirektno izračunati da je u Smederevu bilo otprilike 75 Jevreja ako se uzme da je u jednoj porodici bilo u proseku 5 članova; za vreme stare Jugoslavije bilo ih je i više. Zbog toga, a i radi čuvanja svojih nacionalnih i verskih osobina, Jevreji su imali zasebnu četvrt, sinagogu i groblje.

⁵⁷ Glas Podunavlja, br. 67, Smederevo, 2. VII 1932, 3; Pavlović, Spomenica, 134.

Bora Baruh, *Raščišćavanje ruševina u Smederevu*, tuš, 1941, 18,5 x 14 cm, bez signature:
vlasnik Sonja Baruh

1. Španski talir koji su doneli Jevreji po dolasku u Smederevo (oblik mu je izmenjen)

2. Deo jevrejskog groblja u Smederevu, snimak iz 1977. godine

3. Nadgrobni spomenik Roze, žene Semaje Zaharija, iz 1922. godine

4. Nadgrobni spomenik Josifa Avrama Ozera iz 1924. godine

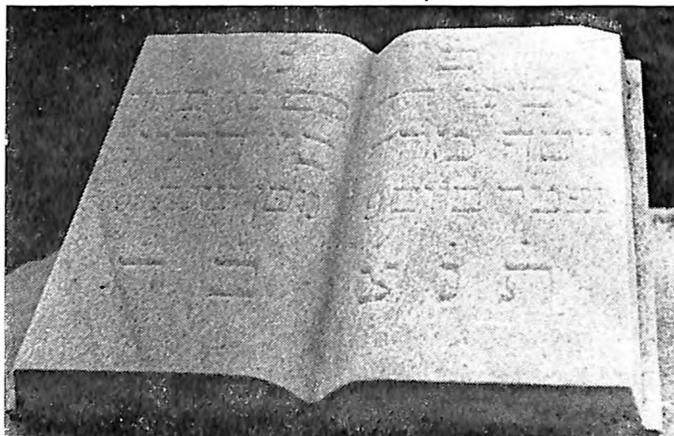

5. Nadgrobni spomenik Haima Samuela, sina Klare i Morica Samuela, iz 1929. godine

6. Nadgrobni spomenik Josifa M. Levija iz 1932. godine

7. Detalj sa nadgrobnog spomenika Josifa M. Levija

JEVREJSKA MAHALA

Što se tiče jevrejskog kupovanja kuća u istim ulicama (*Pinaer, Brandenburger* — Vatrogasna — *Makensen* i druge) koje se pominju u citiranoj školskoj upisnici, to upućuje na misao da su se sami Jevreji trudili da u Smederevu, u sastavu varoši, imaju svoju četvrt, odnosno »jevrejsku mahalau«. Kao potvrda za to služe i podaci iz školske upisnice iz koje se vidi da je više jevrejskih porodica stanovalo u jednoj ili u susednim kućama. Tu su važne beleške pod brojevima: 1 i 17, zatim 146, 151 i 272; sem toga, pod br. 152, susedna kuća br. 3 je takođe jevrejska.

Njihova mahala bila je u »Donjem gradu«, blizu dunavskog pristaništa i tvrđave. Najverovatnije je da su tu bile i sve pomenute ulice. Poznato je da je nemački general Makenzen za vreme prvog svetskog rata imao u dva navrata štab u kući čuvenog smederevskog advokata Milivoja Perića na uglu današnjih ulica Nemanjine i Srpskog sovjeta. Može se smatrati kao sigurno da je ta ulica i nosila ime Makenzena. Iako o tome postoji dokumenat, toga se stari Smederevci ne sećaju zato što oni nisu ni prihvatili imena ulica koja su nametnuli okupatori, ali je sam detalj važan za urbanizam Smedereva (u prilogu videti katastarski plan ulica za 1923. godinu).

Kad se govori o okupljanju Jevreja u njihovoj mahali, treba se setiti činjenice da su oni još u srednjem veku dobijali u pojedinim gradovima svoju zatvorenu četvrt — geto. Međutim, oni su se u XIX veku u Smederevu sami trudili da imaju grupisane kuće u nekoliko susednih ulica.

BROJ JEVREJA U SMEDEREVU

Ovaj rad trebalo bi da pomogne i saznanju strukture varoši Smedereva, da istakne autentičnu sliku o ekonomskom profilu ondašnje čaršije i da pruži što jasniju predstavu socijalne fizionomije stanovništva. Stoga se navode i neki uporedni demografski podaci. Ti arhivski dokazi potkrepljeni su brojevima i statističkim podacima o verskoj pripadnosti raznih narodnosti. Tu pre svega spadaju podaci iz spiska upućenog Feliksu Kanicu oko 1896. godine iz koga se vidi da je tada u Smederevu bilo pripadnika sledećih vera: pravoslavnih 6.608, rimokatolika 118, protestanata 8, *izraelske vere* 139, muhamedanaca 3, svega 6.875 stanovnika,⁵⁸

Unutar jevrejske opštine u Smederevu postojale su razne društvene funkcije; teško je reći kad su one zavedene u Smederevu. O njima postoje ovi podaci:

Godine 1926—27, predsednik Jevrejske opštine bio je Moša Heskija, potpredsednik Josip Levi, pročelnik sinagoge Avram Avramović, blagajnik Leon Farhi, sekretar Jakov Avramović, gabaj Samuil Adanja i Biti Mandil, dok je Bojana J. Avramović bila poverenik Narodnog fonda za iseljavanje.⁵⁹ Tada je broj članova

⁵⁸ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, br. 9296/180.

⁵⁹ Fišer, Isto, 201.

Jevrejske opštine iznosio 36, a ukupno je bilo 78 pripadnika, duša.⁶⁰ Dve godine docnije zabeleženo je da je ostalo isto rukovodstvo u Smederevu, ali je pored njihovih imena upisano još i ime J. Levija.⁶¹

Pred drugi svetski rat u Smederevu su bila 83 Jevreja. Tada je predsednik Jevrejske opštine bio Leon Tajtacak, a rabinsku dužnost vršio Benjamin Hazan. Jevrejska opština se ugasila posle rata.⁶² Samo su tri smederevska Jevrejina preživela nacističku operaciju.

JEVREJSKO GROBLJE

Arhivski podaci iznose kao sigurno da je u Smederevu bilo naseljenih Jevreja od 1817. i da su imali svoju bogomolju u nekoj privatnoj sobi. Znači da su otprilike od toga vremena morali da imaju i groblje. Međutim, u statističkim podacima se tvrdi da je »groblje utemeljeno 1907. godine«.⁶³

Jevrejsko groblje, koje se danas nalazi na Karađorđevom brdu, ubeleženo je u katastarskom planu; parcela pod br. 1129 ima površinu od 18,83 ara. Na ovom groblju, smeštenom iznad pravoslavnog groblja i crkvice iz XV veka, danas se nalaze jedini materijalni ostaci koji govore o životu i radu jednog broja Jevreja koji su lutajući po svetu stigli i u Smederevo.

Prema jednom planu Smedereva koji se čuva u Bečkom ratnom arhivu iz XVIII veka, a koji je objavio Feliks Kanic,⁶⁴ na Karađorđevom brdu, otprilike tamo gde je danas jevrejsko groblje, postojala je kula isto kao i na susednom Redutu. Svakako da su to bila utvrđenja podgrađa zbog prekrasnog pogleda na dunavski tok i Smederevsku tvrđavu.

Jevrejski nadgrobni spomenici sastoje se najčešće od kamena koji je usaden više glave ili od ploče položene preko groba, ili pak u kombinaciji jednog i drugog rešenja. Danas zapušteno, groblje je smešteno između zova, bagremova i mladih stabala šljiva, a žicom je odvojeno od rezervoara za vodu (sl. 2). Ima svega 17 spomenika, mahom datiranih od 1906. do 1945. godine. Nije isključeno da se u travi i pod zemljom nalazi još neki beleg.

Svi vidljivi spomenici u početku imaju šestokraku zvezdu i tekstove od tri do pet redova na hebrejskom, a odmah zatim sledi i prevod na srpski pisan ćirilicom. Na nekim spomenicima nedostaju podaci, ili su dati samo na srpskom ili hebrejskom.

⁶⁰ Isto, 193.

⁶¹ Isto, 251—252.

⁶² *Spomenica Saveza jevrejskih opština Jugoslavije 1919—1969*, Beograd.

⁶³ Fišer, Isto, 193.

⁶⁴ *Spomenica 500-godišnjice Smederevske tvrđave*, Beograd, 1930, 45; zanimljivo je zabeležiti da je ova Spomenica ugledala svet tek posle dve godine rada na kliširanju i višebojnom štampanju, dakle ne 1930. i 1931. kako piše u dnu prvog lista same knjige, nego 1932. godine (*Glas Podunavlja*, br. 56 od 17. IV 1932, 1—2, Smederevo; tu je navedeno da je cena knjizi bila 160, a ko istu kupi u Opštini, 128 dinara).

O spomenicima se daju sledeći hronološki podaci:

1. *Moric Snajder* (usađenik, razmer 125x29 cm), *poživl 71. godinu, umro 1906. Spomen podigoše blagodarni sinovi.*
2. *Mordehaj Josef Levi* (horizontalna ploča, razmer 174x77 cm), *Nišljja, umro u Smederevu 8. februara 1922. Spomenik mu podigoše blagodarni sinovi.* U hebrejskom tekstu isklesana je godina 5682. arapskim brojevima.
3. *Roza, žena Šemaja Zaharija* (položena ploča, razmer 166x77 cm), *umrla 30. januara 1922.* Iznad ovih podataka u četiri reda, tekst na hebrejskom jeziku nosi kao datum 5682. godinu (sl. 3).
4. *Josif Avram, Ozer* (usađenik, razmer 191x37 cm), *špediter iz Beograda, rođen 1855. umro 1924. Ovaj spomenik podiže mu ožalošćena supruga Antoneta sa decom.* Podaci su dati samo na srpskom jeziku (sl. 4).
5. *Ovde počiva telo Šemaja Zaharija* (razm. 184x84 cm) *trgovca iz Smedereva, umro 18. marta 1926. godine. Ovaj spomenik podiže mu Josif Levi.*
6. *Haim Samuel sin Klare i Morica Samuela, 1928—1929, Smederevo* (usađenik, razmer 114x24 cm). Tekst je uklesan samo na srpskom jeziku (sl. 5).
7. Horizontalni beleg (razmer 202x98 cm) ima hebrejski tekst, a na srpskom piše 22. septembar 1931; drugi podaci ne postoje.
8. *Rahel J. Zaharija, preminula 6. IV 1931* (razmer 188x80 cm).
9. *Josif M. Levi* (sarkofag, dužina 186, širina 85, visina 73 cm), *preminuo 15. V 1932* (sl. 6). Na gornjoj horizontalno položenoj ploči bliže glavi smeštena je otvorena knjiga izvajana od kamena (razmer 40x41x6,5 cm) sa hebrejskim tekstom koji u prevodu glasi: Nadgrobni spomenik Josef Mordehaj A. Levi umro 29. nisana 5692 [1932] godine (sl. 7). Nema podataka na srpskom. U grobu je verovatno sahranjen rabin.
10. *Moša J. Benarajo* (horizontalna ploča, razmer 200x97 cm), *1859—1933.* Iznad ovih podataka na srpskom uklesan je i hebrejski tekst u četiri reda u kojem je naznačena godina 5693.
- 11—12. *Sima Eljas Solunac* (usađenik, razmer 167x40 cm), *1877—1945. Haim Eljas, student, 1920—1941. godine*⁶⁵
13. Ploča (razmer 216x100 cm) ne pruža nikakve podatke o tome ko je tu zakopan, ali iznad pokojnikove glave primećuje se da je na horizontalnu ploču bila pričvršćena okomita ploča na kojoj su svakako bili podaci; međutim, ona je izvaljena iz ležišta i odneta.
14. Grobni spomenik (razmer 202x97 cm) takođe je imao usađenik iznad glave sa tekstovima, ali je taj deo ploče nestao.
15. Ležeća ploča (razmer 178x81 cm) nema nikakvih pisanih podataka.
16. Položena ploča bez ikakvog teksta (razmer 133x53 cm) oštećena je pri dnu. Na groblju je ova ploča poslednja idući severozapadu.
17. Horizontalna ploča (razmer 213x109 cm) imala je iznad glave usađenu ploču s tekstom, ali je taj deo spomenika nestao i verovatno je prerađen za tuđi grob.⁶⁶

⁶⁵ Po kazivanju Luke Lazića, starog smederevskog trgovca, Sima Eljas je držao u Smederevu kafanu »Grand« koja danas radi kao hotel u centru varoši. Međutim, Marta Đorđević koja je službom bila vezana za Jevreje priča da je Sima bio i vlasnik velikog vinograda u Čirilovcu koji su mu obrađivali nadničari; na pristaništu je imao žitni magacin. Pred nemačku okupaciju Jugoslavije pobjegao je 1941. u Albaniju gde je do kraja 1944. čuvao ovce. Posle se vratio u Smederevo i u njemu je umro 1945, pa je kao poslednji Jevrej in sahranjen u ovom groblju. Iz nadgrobnog teksta vidi se da je sa Simom sahranjen i njegov sinovac Haim Eljas. Za njega Marta Đorđević tvrdi da je sa ostalim pohapšenim Jevrejima radio najteže poslove pri lagerovanju municije u Smederevskoj tvrđavi; tu je i poginuo prilikom eksplozije 5. juna 1941. godine.

⁶⁶ Za ovaj i druge spomenike čiji su vertikalni delovi s tekstovima odneti, pomenuta Marta Đorđević kaže da je jedan od ovih ostrkravljenih spomenika pripadao Seleni koja je streljana na Banjici sa mužem i dvoje dece.

JEVREJI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Postoji izvestan broj Jevreja koji su živeli između dva rata, a kojih se dobro sećaju stariji Srbi Smederevci. Tako na primer Luka Lazić, Solunac, koji zna Smederevo od 1914. godine, tvrdi da je kao trgovački pomoćnik radio i učio zanat kod:

Hajma Elijasa, trgovca tekstilom, koji se 1919. odselio u Beograd. Imao je tri sina: Luče, Mojsija i Avrama.

Od *Žaka Ozme*, Lazić je 1931. godine preuzeo prodavnicu kolonijalne robe kad je napustio ortračku radnju s Novicom Lazarevićem.

Lazić se seća još i ovih Jevreja:

Moše Albaharija Starog i zeta mu Monona, trgovca tekstilnom robom; radnju su imali u staroj kući Dimitrija Davidovića, preko puta Karađorđevog duda i Zadužbine, na mestu gde je danas Tržnica, a odmah do radnje *Morica Levija*. U blizini se tada nalazila i ortračka gvoždara Milana Batinića i Vlade Budimkića. Monon je 1941. godine pred Nemcima pobegao u Grčku gde je poginuo.

Cadik Levi je imao trgovačku radnju tekstilom u Konstatinovićevoj zgradi ispod Budimkića. *Maša Nahman* je izjavila da je to njen zet, a da su mu roditelji David i Estera.

Janko Levi je držao trgovinu tekstilom u novoj zgradi ispod Pantazijevića.

Moric Samuel je trgovao kolonijalnom robom.

Leon Tajtacak, žitarski trgovac, imao je kuću u današnjoj Ulici Maršala Tita, u kojoj je sada »Jugobanka«. Na kraju iste ulice prema pristaništu posedovao je veliki magacin sa debelim zidovima. Za vreme stare Jugoslavije bio je kapetan I klase, a pred okupaciju je izbegao u Ameriku.

Moša Hesklija-Biti držao je drogeriju i konfekcijsku radnju posle 1920. godine na uglu današnje stare opštinske zgrade.

Manoh Alkalaj, oženjen, trgovac iz Smedereva, prebegao je u Pirost 1941. godine. Bugari su ga 1943. s drugim Jevrejima iz Makedonije poslali u logor Treblinku u Poljskoj, pa su svi pobijeni. Njegov ujak je *Moša Albahari*, star 60 godina, koji je poginuo na Jabuci kod Banjice. Otac mu se zvao Solomon, majka Luna.

Mate A. Kalinić, viši carinski kontrolor iz Smedereva, seća se da je posle 1930. godine:

Simon Tajtacak otkupljivao žitarice na veliko i da ih je utovarivao i istovarivao na pristaništu.

Neki Jevrejin s nadimkom *Bakaba*, crvene kose i lica, držao je malu galanterijsku radnju u današnjoj Ul. Maršala Tita, u zgradi gde se sada nalazi sodadžija. Kao siromašnog sunarodnika, njega su smederevski Jevreji pomagali sve dok se nije odao alkoholu. Posle je, koristeći svoju veliku snagu, nosio alasima vesla i pomagao pri ulovu ribe. Tada je riba odmah na obali obavezno prodavana putem licitacije, jer ribari nisu imali pravo da je prodaju na malo.

Tatjana Pavlović, rođena Kalinić, supruga pisca ovih redova, seća se da je posle 1930. godine:

Janko Levi trgovao tekstilom, platnom i cipelama i da je imao radnju u Pantazijevićevoj kući u kojoj je danas prodavnica »Borovo«.

Milosav Zdravković, poznati smederevski trgovac, sa zadovoljstvom i pohvalama priča kako je 1932. godine učio trgovački zanat kod:

Morica Levija, koji se nekoliko godina pre toga doselio u Smederevo iz svog rodnog mesta Bosanskog Samca. Moric je imao dva brata, *Cadika i Janka*; sva trojica su istovremeno trgovala u Smederevu. Moric Levi je prodavao mešovitu robu u staroj zgradi Toze Markovića, abadžije, koja se nalazila na mestu gde je danas zgrada zvana »Plavi voz«.

Jelene Redinger, profesora gimnazije, rado se sećaju svi učenici smederevske gimnazije i njihovi roditelji iz vremena pred drugi svetski rat. Ona je 1941. godine otpuštena iz službe zbog sumnje da je pripadala narodnom pokretu. Pobegla je iz Smedereva, ali je uhvaćena u Šapcu i ubrzo su je streljali Nemci.

Bora Baruh, revolucionar i slikar, bio je u januaru 1941. na vojnoj vežbi u Smederevskoj Palanci; posle 5. juna 1941, kad se u Smederevu dogodila eksplozija municije, Bora je sa drugim Jevrejima prisilno doveden iz Beograda da raščišćava ruševine. Tada je tušem nacrtao ruševine Smederevske tvrđave; crtež koji ima razmer 21x14 cm, danas je vlasništvo Borine sestre Sonje u Beogradu (prilog 2). Inače se u selu Drugovcu kod Smedereva za vreme okupacije skrivala Borina majka Bulina kod porodice Brkić pod imenom Stana Veselinović. Tu je dočekala i oslobođenje.

Summary

Dr. Leontije PAVLOVIĆ

CONTRIBUTION TO STUDY OF THE HISTORY OF SMEDEREVO JEWS

According to data preserved in the Belgrade Archive of Serbia Jews lived in Smederevo as early as 1817. As a rule they came from Belgrade or Austria either as foreign nationals or as Serbian citizens. As the Smederevo traders were affraid of the competition of Jews who were more experienced and enterprizing in commerce, they have done whatever they could to prevent their stay in the city. There are in the Archive quite a few documents which make these endeavours clear. From these documents one can also learn that the Smederevo Jews were engaged in a great variety of crafts and also in trade bringing to the city merchandise from Constantinople, Vienna and Budapest. Mostly wool, leather, salt, wine and some other goods were stored in their warehouses.

An official register for 1862/3 shows that two Jewish families were vendors of fruit and vegetable while other six families were registered as traders.

Catching of leeches in the outskirts of Smederevo and trading with that merchandise was organized somewhere about 1833 by Solomon Weiss, Isac Henig and

Joseph and Solomon Rus, Jews who came to Smederevo from Austria. Their bonds and invoices were cashed by the Consulate of Austria in Belgrade.

During the years 1856—1870 the number of Jewish families in Smederevo and in the provinces of Serbia has increased considerably. To make it impossible for them to own houses or other real estate special restrictions were enacted in 1856 and 1861. However, several Austrian subjects were granted permission to register as traders or craftsmen thanks to special steps taken by the Consul of Austria. Among these were Simon Colb and Paul Lebl (1864) and Estela and Avram Sason (1877). An interesting administrative act is dated in that same war year of 1877 when Jews granted the permission to register as traders. The document relates to Joseph Hason, a Jew from Austria, who was engaged in trade.

The correspondence relating to the construction of synagogue from 1850 till 1858 is given particular attention.

The oldest document which relates to the tuition of Jewish children in Serbian elementary-schools is dated 1870. In Radovanj near Smederevo the teacher in 1912 was a Jew, Isak Izrailjević. During the occupation in 1916 in the Smederevo elementary-schools 15 Jewish children were registered. Also, in 1926/7 a few High School students were Jews. In the private Jewish school 14 pupils attended classes in religious instruction and passed the final examination in 1932.

The Smederevo Jewish quarter was in the city's uptown, near the Danube port and the Fort.

In 1896 the number of Jews registered in Smederevo was 139.

The Jewish cemetery on the Karadjordje Hill has today only 17 tombstones which were mostly erected between 1906 and 1945.

Between the two world wars most of the Smederevo Jews were engaged in trade. But not all. Jelena Redinger, for instance, was a High School professor enjoying great popularity and respect in the city. She was accused to be ideologically communist minded and executed in 1941. It was also well known that Bora Baruh, the painter and revolutionary, made sketches in India ink of the remains of the Fort after the explosion of ammunition on June 5, 1941. Bulina Baruh, Bora's mother, was in hiding in Drugovac near Smederevo in the house of the Brkić family. It was there where she found herself when that part of the country was liberated.